

ГІДНИЙ СИН ВИДАТНОГО БАТЬКА

Друга половина XIX століття пройшла для Сум під високою і благодатною зорею селянського сина з Нижньої Сироватки Івана Харитоненка (1822-1891). Ласкою Божою в цій людині мов сконцентрувалися всі кращі риси його роду і народу: природний розум, гідність і честь, доброта і співчуття до ближніх. Завдяки невсипущій праці, яка вдесятерила підприємницький талант, Іван Герасимович став цукровиком-мільйонером, однією з найбагатших людей імперії. І свої мільйони він обертав на користь рідних Сум і їх громадян.

Павло Харитоненко (1853-1914) виявився єдиним сином Івана Герасимовича від його шлюбу з дочкою купця Ліщинського – Наталкою Максимівною. Харитоненко-старший зробив усе, аби його нащадок одержав широку й ґрунтовну європейську освіту, повністю підготовленим став за кермо цукрової імперії, власне, тієї частини, яка відійшла сину згідно із заповітом. Власність Харитоненка-старшого була поділена на три частини. Дружині Івана Герасимовича – Н.М. Ліщинській, відійшли Улянівський маєток із селами Улянівка, Вири, Миколаївка, хуторами Сутулін та Чорний і Миколаївський цукрозавод та мільйон карбованців готівкою. Племінниця дружини І. Харитоненка, Марія Матвіївна Ліщинська, одержала Кияницький маєток разом із цукровим заводом. Павлу ж Івановичу дісталася основна частка спадщини: Павлівський рафінадний завод та будинки в Сумах і Москві, маєтки з цукровими заводами – Пархомівський, Наталівський та Красноярузький.

Очоливши «Торговий дім Г. Харитоненко з сином», Павло Іванович докладав енергійних зусиль для розширення й модернізування господарства. Купує на той час техніку, впроваджує передові технології стосовно вирощування цукрових буряків та виробництва цукру, а також скуповує землі та маєтки. Так, уже в 1894 році Харитоненко-молодший в акціонерного товариства викупив Угродський цукровий завод разом із прилеглими земельними площами – 3,7 тисячі десятин, затім для розширення маєтку купує в поміщика і землі поблизу

належало вже 10 цукрових заводів, близько 30 тисяч десятин землі. Підприємства Павла Івановича оцінювалися в 66 мільйонів карбованців, вони постачали цукор на північ і південь Росії, а також за кордон, зокрема в Іран (Тавриза, Джульза).

Як представник нового, освіченого покоління підприємців, Павло Харитоненко гостро розумів значення наукових досліджень в розвитку, зокрема, цукровиробництва. Не жалкував коштів на наукові дослідження. Так, саме з його ініціативи і фінансової підтримки під Охтиркою заснували Іванівську дослідно-селекційну станцію (названу в честь Івана Герасимовича), де розроблялися актуальні питання землеробства та бурякосіяння. До роботи на станції Харитоненко запросив відомих учених того часу – А. Зайкевича, Б. Лебединського, Б. Рожественського, В. Сазанова, Я. Жукова та інших. Результати дослідів станції майже щорічно публікувалися в наукових збірниках.

Павло Іванович свято виконував заповіт батька: любив свої рідні Суми, займався благодійницькою діяльністю, громадськими справами. Кілька разів обирався почесним опікуном Сумського духовного училища та церковно-парафіяльної школи при Троїцькій церкві – на потреби останньої пожертвував 800 карбованців. Обирався і церковним старостою Сумського Спасо-Преображенського кафедрального собору. Коштом Павла Івановича в Сумах з'явилася дитяча лікарня Святої Зінаїди (назвав на честь дочки, яка втопилася у заповідному орі), на будівництво і

Між іншим, Павло Іванович постійно підтримував дослідження в царині історії рідного краю. Наприклад, з 15-ого по 27 серпня 1902 року в Харкові проходив 12-ий Археологічний з'їзд, основну організацію якого взяли на себе видатні вчені, українські патріоти Д. Багалій та Є. Редін. Для проведення археологічних розкопок П. Харитоненко виділив тисячу карбованців. А потім 80 делегатів з'їзду спеціальним потягом прибули до маєтку П. Харитоненка – поблизу села Ницахи нині Тростянецького району. Тут же, на Ницахському городищі, розташованому над Ворсклою, вчені провели розкопки.

радянській владі...

Ще у квітні 1876 року Павла Харитоненка нагородили срібною медаллю з написом на Станіславській стрічці «За усердие», а 28 грудня 1879-го – вже золотою медаллю з таким же написом; у травні 1883-го Харитоненко-молодший удостоюється ордена Св. Станіслава третього ступеня, через три роки – орденом Св. Анни третього ступеня, ще через три роками орденом Св. Станіслава другого ступеня. 1885 року Павло Іванович отримує орден Св. Володимира четвертого ступеня. Як і батько, Павло Іванович мав звання «Почесний громадянин міста Сум».

Радянські історики зараховували Павла Харитоненка до «українських буржуазних націоналістів» (що не заважало їм шельмувати Харитоненка-молодшого за дворянське звання, отримане промисловцем у 1900 році з рук монарха «тюрми народів»). Підставою для такого звинувачення було не лише те, що, як і батько, Павло Іванович пам'ятав своє національне коріння, шанував звичаї і традиції предків. Особливу лють у комуністичних бонз викликав насамперед відомий маєток у Качанівці. Належав він (збудований ще графом Румянцевим) українському поміщикові, патріотові й збирачеві старовини (за що більшовики таврували його «зоологічним націоналістом») Василю Тарновському, близькому знайомому Т. Шевченка (Кобзар неодноразово відвідував Качанівку). Тарновський зберігав матеріали про Тараса – документи, автографи, картини, малюнки – понад 1000 одиниць. Мав колекції з життя українських гетьманів.

смерті матері (1904р.) йому дістався Миколаївсько-Віринський.

На початку ХХ століття лише в Сумському повіті діяло 9 цукрозаводів, що перебували чи у власності, чи під протекторатом Павла Харитоненка; посіви цукристих тут займали 145602 десятини землі, вироблялося 2 млн. 860 тис. пудів рафінаду. Невдовзі Харитоненко купує і контрольний пакет акцій Циглярівського цукрозаводу (Костянтиновградський повіт Полтавської губернії). Це підприємство, збудоване під керівництвом відомого цукрозаводчика Л. Кеніга, в 1889 році мало солідний борг дворянському земельному банку. Павло Іванович в короткий строк не лише покінчив з боргами, а й значно підвищив рентабельність і заводу, і маєтку.

Проте, на відміну від батька, Павло Іванович менше займався справами «цукрової імперії» – покидаючи справи на управителів, часто виїздив чи то до Москви, чи за кордон, за час його відсутності траплялися проблеми, які потім треба було вирішувати. Окрім того завдавав клопоту й син, Іван, теж схильний до мандрів за кордоном, де полюблив грати в рулетку. Якось, приїхавши з Монте-Карло, «порадував» батька: програв один із цукрозаводів.

– А землю, що під заводом, програв? – гримнув Павло Іванович.

– Та ні...

– Ну, от і гаразд. Даю три дні, хай той картяр забирає завод, але без землі.

Звісно ж, таке картяріві виявилось не під силу, підприємство лишилося в Харитоненків.

Істотної шкоди завдали торговому дому Харитоненків і революційні події 1905-1907 років. Так, на Павлівському заводі відбувся великий страйк робітників (за участь у ньому з роботи звільнили 122-ох); в селі Луцківка (нині Білопільський район) селяни розгромили харитонівську економію; траплялися випадки, коли страйкарі в економіях Харитоненка виводили з ладу машини, палили скирти, навіть будинки.

Та з часом все ставало на свої місця, компанія «І.Г. Харитоненко з сином» продовжувала здобувати визнання у світі. Харитонівська цукрова продукція отримує медалі, почесні дипломи на всесвітніх виставках у Німці, Парижі, Філадельфії. 1914 року П. Харитоненку

Саме на кошти Павла Харитоненка в Сумах постав Троїцький собор (будувався протягом 1901-1914рр.). Павло Іванович для втілення задумів запросив у наше місто відомих митців: архітектурно-будівельні роботи проводилися під керівництвом архітектора І. Шольца, мармуровий іконостас для храму виконував О. Шусев, у створенні іконостасу взяв участь М. Нестеров, розписи вітражів робив К. Петров-Водкін... А обіч нового собору Павло Іванович будує дитячий притулок – власне, училище-пансіон для дівчаток з багатодітних сімей та сиріт; цей навчальний заклад давав освіту, рівнозначну жіночій прогімназії. Училищем займалася дружина мецената Віра Харитоненко. Багато дівчат-випускниць пішли в педагоги, прислужилися освіті в краї.

Павло Іванович сумлінно виконав один з пунктів батьківського заповіту – стосовно будівництва Кадетського корпусу. Для зведення грандіозних будівель корпусу Харитоненко пожертвував свою садибу «Стінка» (тоді ще за межами міста), яка складала 40 десятин. А також – півмільйона карбованців. Будівництво Кадетського корпусу розпочалося в червні 1901 році і закінчилося в рекордний строк – через 15 місяців. Вартість споруд склала 1 млн. 600 тис. карбованців. Слід зауважити, що це, окрім усього, й неповторний архітектурний ансамбль (архітектор К. Іваницький). На подвір'ї корпусу також з'явилася церква, прокладено комунакаційні системи для опалення й водопостачання. Окрім головного корпусу, вирости і 30 будинків – для господарських потреб і проживання різних чинів.

З'являється перший бетонний міст через Псел, приміщення медичних, освітніх закладів, торгові споруди – і все це повністю на кошти Харитоненка, чи за його активної участі. Сприяв підприємцю і широкій рекламі свого міста в Росії. Такий штрих: ним було запрошено до Сум відомих тоді фотомайстрів Грамма і Максимова. Вони зробили більше 300 знімків, їх було виготовлено закордонними акціонерами Грамберга і Стокгольма. Подібної реклами на той час не мало жодне губернське місто імперії; не кажучи вже про повітові. Ті фото й тепер слугують краєзнавцям та історикам.

продюють археологічні експедиції. На кошти Харитоненка вчених годували, їм створили прекрасні умови для проживання, їм організували екскурсії.

Павло Іванович успадкував й таку цінну рису батька, як людське, толерантне ставлення до робітників своїх цукрозаводів. Так, коли в лютому 1905р. робітники Павлівського рафінадного заводу застрайкували, нарікаючи на недостатню платню, П. Харитоненко без вагань до місячних 17 карбованців додавав ще три, підвищив розцінки за акордні роботи, і конфлікт дирекції заводу із страйкарями вичерпався. Чи ще один приклад. Сталася пожежа на Куянівському заводі, згоріло кілька подвір'їв на одному з хуторів. За короткий час в іншому місці хутір відбудували, люди перейшли в добротні житла, ніхто, звісно, позову до суду не подавав.

За справжній, а не рекламований напускний демократизм поважали Харитоненка-молодшого навіть люди, котрі з пересторогою ставилися до сильних світу сього. Відомо, як схвально відгукувалися про Павла Харитоненка Антон Чехов, Володимир Короленко. Менш знаний такий факт.

1896 року в Сумах з'являється М. Названов, один з найближчих саратників молодого тоді В. Ульянова по петербурзькому «Союзу боротьби за визволення робітничого класу». Марксиста Названова сюди вислали з Петербурга після розкриття охранкою «Союзу», він отримав місце, як інженер, на Віринському заводі Харитоненка. У своєму господарстві Названов спершу бачить експлуататора трудящих, гнобителя трудового народу й не більше. Та з часом навіть він виявився зачарованим людськими, діловими якостями Павла Івановича. Поволі відійшов від справ своїх соратників, опинився поза більшовицьким рухом, втягнувся в модернізацію харитонівських заводів, набував досвіду й знань під крилом П. Харитоненка. У 1921 році, коли Названов з'явився у Москві, його заарештували за «антирадянські настрої». І лише втручання Леніна та Свердлова врятувало сумського інженера від розстрілу. Більше того – М. Названов посів посаду голови технічної ради Головцукру – досвід, набутий у Харитоненка, знадобився, виявилось, і

Харитоненко. П. Харитоненко в 1900-их допоміг молодому Олександрові Олесю – дав роботу на Віринському заводі, він зробив великий внесок на пам'ятник Б. Хмельницькому в Києві (той пам'ятник, який у 30-их роках минулого століття під час першотравневих демонстрацій накривали запиналом, аби, мовляв, гетьман-експлуататор не псував настрою пролетарським масам). Коли у 1914 році вийшла царська постанова про заборону святкування 100-річчя з дня народження Т. Шевченка, сумська українська театральна труппа братів Дунайських провела урочистості в одній з контор Харитоненка (нині на тому місці ресторан «Кристал»). Святкування тривало кілька днів. І жандарми лише руками розводили: не підеш же проти одного з наймогутніших капіталістів імперії...

Приклади того, що П. Харитоненко не став ренегатом, лишався вірним народові, який його породив, можна продовжувати. Але, як і кожний істинний патріот своєї, П. Харитоненко ніколи не був ворогом культури іншої, в тому числі й російської. Промисловець фінансово підтримував російських передвижників, колекціонував картини Серова, Коровіна, Малютіна. Щира дружба єднала його з Нестеровим – удвох відвідували Великий театр (Харитоненко мав у Москві власний дім; нині в ньому посольство Великої Британії в Росії). Коли художник захворів, Павло Іванович, попри зайнятість, відвідував його. Приязнь єднала його також з І. Айвазовським, А. Чеховим, співаками Л. Собіновим і Ф. Шаляпіним. Петербурзька академія мистецтв обрала П. Харитоненка своїм почесним членом – як мецената, колекціонера і знавця живопису. Був він і головою Московського відділення музичного товариства, якому підлягала Московська консерваторія – на його кошти тут навчалось 20 студентів.

Помер Павло Іванович у ніч на 13 червня 1914 року в своєму маєтку Наталівці. Ховали його в Сумах 16 червня з великою пишнотою. На смерть Харитоненка-молодшого відгукнулися усі найсолідніші газети України, Росії і закорлоу.

Григорій ХВОСТЕНКО,
краєзнавець